

- *Збереження і розвиток державності України в умовах війни та миру (доповідач — академік НАН України С.І. Пирожков)*
- *Україна в епіцентрі цивілізаційного зіткнення: євразійський/рашистський виклик (доповідач — член-кореспондент НАН України Л.Д. Якубова)*

ІЗ ЗАЛИ ЗАСІДАНЬ ПРЕЗИДІЇ НАН УКРАЇНИ 23 серпня 2023 року

Засідання Президії НАН України 23 серпня 2023 р. відбулося під головуванням президента НАН України академіка НАН України А.Г. Загороднього і було приурочене до Дня Державного Прапора України та Дня Незалежності України.

На початку засідання відбулася церемонія підписання Угоди про співробітництво між Національною академією наук України та Київським національним університетом імені Тараса Шевченка. Документ підписали президент НАН України академік НАН України Анатолій Глібович Загородній і ректор Київського національного університету імені Тараса Шевченка Володимир Анатолійович Бугров. У своїх коротких виступах вони зазначили, що оновлена Угода має на меті консолідацію зусиль наукових колективів установ Академії та Університету, спрямованих на розвиток освіти і науки в Україні, сприяння якнайповнішому використанню їх інтелектуального потенціалу. Договір передбачає співпрацю за такими напрямками:

- створення умов для збереження, розвитку і використання науково-технічного та інноваційного потенціалу України;
- проведення досліджень з наукових проблем природничих, гуманітарних, суспільних і технічних наук, які становлять взаємний інтерес;
- підготовка фахівців, насамперед за новітніми напрямками науки і техніки, для наукових установ та організацій НАН України із залученням, зокрема, Відділення цільової підготовки КНУ імені Тараса Шевченка при НАН України;
- сприяння у підготовці та атестації наукових кадрів, зокрема через аспірантуру і докторантуру, стажування, залучення науковців обох сторін до роботи у спеціалізованих вчених радах із захисту дисертацій;
- підготовка кадрів у сфері інноваційної діяльності, сприяння провадженню інноваційної діяльності, підтримка інно-

ваційних програм і проєктів, інформаційне забезпечення суб'єктів інноваційної діяльності;

- сприяння діяльності інноваційної інфраструктури, науково-навчальних центрів, наукових парків, центрів колективного користування обладнанням, інших інституцій, що надають послуги із забезпечення інноваційної діяльності;

- надання доступу до наукового обладнання центрів колективного користування науковим обладнанням для проведення як спільних, так і власних досліджень;

- проведення експертизи науково-дослідних робіт, науково-технічної продукції, рецензування наукових статей, монографій;

- організація і проведення спільних наукових конференцій, симпозіумів, семінарів, виставок, нарад тощо;

- підготовка і видавання підручників, навчальних посібників, наукових монографій;

- забезпечення науковців науковою і науково-технічною інформацією;

- сприяння діяльності благодійних фондів та інших організацій, яка спрямована на підтримку науки та освіти;

- поширення результатів наукових досліджень серед міжнародної наукової спільноти;

- розширення взаємодії у галузі розвитку спільних електронних бібліотечно-інформаційних ресурсів та забезпечення відкритого доступу до інформації.

Потім до слова було запрошено радника ректора Київського національного університету імені Тараса Шевченка, голову Вченої ради Київського національного університету імені Тараса Шевченка академіка НАН України Леоніда Васильовича Губерського, який підкреслив, що співпраця в різних галузях науки, освіти, інноваційної діяльності має велике значення для вирішення актуальних завдань соціально-економічного розвитку України, і в цьому аспекті розширення контактів між співробітниками Академії і Університету сприятиме повнішому використанню і відтворенню інтелектуального та культурного потенціалу народу України.

Підписання Угоди про співробітництво між Національною академією наук України та Київським національним університетом імені Тараса Шевченка

* * *

Члени Президії НАН України заслухали доповідь віцепрезидента НАН України академіка НАН України **Сергія Івановича Пирожкова** на тему «Збереження і розвиток державності України в умовах війни та миру» (стенограму див. на с. 22).

Ухвалення Верховною Радою УРСР Декларації про державний суверенітет України (16 липня 1990 р.) та Акта проголошення незалежності України (24 серпня 1991 р.) стало кульмінацією багатовікової історії державотворення України.

Історія України — це фактично історія національно-визвольної боротьби українського народу за свою державу. Ця боротьба була спрямована на визволення українського народу з-під іноземного панування та здобуття національної державної незалежності. Українці, як і інші європейські народи, формувалися волелюбними і завжди прагнули мати свою державу, а в часи її відсутності піднімалися на боротьбу за її відродження. Це зумовило становлення та розвиток у народу України ідентичності, орієнтованої на цінності свободи, гідності та персональної самореалізації, які глибинно резонують із цінностями Західного світу.

Процес самоствердження української нації, її державності виявився надзвичайно довготривалим, неймовірно складним і вкрай супе-

Виступ академіка НАН України Сергія Івановича Пирожкова

речливим, а останнім часом — ще й трагічно-кривавим, оскільки нація змушена доводити своє право на існування, захищати незалежну суверенну державність у збройному спротиві армії сусідньої Російської Федерації.

Повномасштабна збройна агресія РФ, відверто антиукраїнська риторика і заперечення права України бути суверенною державою стали реальною загрозою українській державності та актуалізували проблеми її збереження не лише під час війни, а й після її завершення. Агресія Росії спричинила також суттєві зміни в міжнародних відносинах і активізувала процес формування нового світового порядку. У цих умовах Україні важливо визначити свою позицію в складному процесі геополітичних трансформацій, а також власну стратегію досягнення миру.

Проблематику формування та розвитку української державності в історичному контексті та на сучасному етапі ґрунтовно висвітлено у публікаціях науковців Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України, зокрема у підготовлених авторськими колективами під керівництвом академіка НАН України С.І. Пирожкова національних доповідях НАН України «Україна як цивілізаційний суб'єкт історії та сучасності», «Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз», «Євроатлантичний вектор України», «Україна: шлях до консолі-

дації суспільства», монографії «Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини» (С.І. Пирожков, Н.В. Хамітов).

Інститут історії України НАН України видав праці «Українське століття (1921–2021): витоки, уроки, перспективи державотворення» (Т.С. Водотика, В.В. Головка, С.В. Кульчицький, Л.Д. Якубова), «За Ідентичність і Незалежність. Війна Росії проти України: історичні передумови, геополітичні паралелі» (В.А. Смолій, Г.В. Боряк, О.В. Ясь), «Випробовуючи долю, гартуючи волю. Україна й українці в ХХ — на початку ХХІ ст.» (В.М. Даниленко, Л.Д. Якубова, В.В. Головка та ін.), «Російсько-українська війна та міжнародне співтовариство» (С.В. Віднянський, А.Ю. Мартинов).

В Інституті політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України побачили світ видання «Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність» (О.О. Рафальський, Я.С. Калакура, О.Я. Калакура, М.Ф. Юрій), «Політичний процес у незалежній Україні: підсумки і проблеми» (О.М. Майборода, О.О. Рафальський, Г.І. Зеленько та ін.), «Ієрархія цінностей населення Сходу та Півдня України: етнополітичний аспект в умовах російської агресії» (В.А. Войналович, В.Є. Єленський, В.О. Котигоренко та ін.), «Зміни політичних режимів і перспективи зміцнення демократії в Україні» (Г.І. Зеленько, О.М. Майборода, М.С. Кармазіна та ін.).

В Інституті держави і права імені В.М. Корецького НАН України опубліковано праці «Наукові засади державотворення і правотворення: історія, сучасність і перспективи» (за заг. ред. Ю.С. Шемшученка), «Сучасний унітаризм: доктрина і практика» (Ю.С. Шемшученко, О.В. Скрипнюк, О.В. Батанов та ін.), «Правова доктрина і державність: вектор взаємозв'язку» (за заг. ред. Н.М. Оніщенко). «Стратегія політико-правового розвитку України до 2030 року» (І.О. Кресіна, В.П. Горбатенко, В.А. Явір та ін.).

У Державній установі «Інститут всесвітньої історії НАН України» видано праці «Україна — Росія: на рубежі геополітичного розлому»,

«Наративи історичної пам'яті в політичному транзиті України та Росії», «Россия: беспутьє агресора» (В.М.Ткаченко).

Водночас в умовах триваючої збройної агресії РФ проти України та невизначеності перспектив повоєнного розвитку нашої країни необхідно активізувати здійснення систематичних досліджень української державності та наслідків воєнних дій для України і світу.

В обговоренні доповіді взяли участь академік-секретар Відділення літератури, мови та мистецтвознавства НАН України академік НАН України Г.А. Скрипник; академік НАН України Ю.С. Шемшученко; академік-секретар Відділення фізики і астрономії НАН України академік НАН України В.М. Локтєв.

* * *

Далі члени Президії НАН України заслухали доповідь завідувача відділу історії України 20-х — 30-х років ХХ ст. Інституту історії України НАН України члена-кореспондента НАН України **Лариси Дмитрівни Якубової** на тему «Україна в епіцентрі цивілізаційного зіткнення: євразійський/рашистський виклик» (докладніше див. на с. 30).

Повномасштабна війна РФ проти України кардинально змінила уявлення про рівень загроз існуванню як української державності та української нації, так і сучасної європейської цивілізації загалом. Дослідження феномену рашизму, його наукова атрибуція, оновлення методології дослідження тоталітаризму стають потужним викликом для науковців. У заяві Верховної Ради України від 02.05.2023 «Про визначення існуючого в російській федерації політичного режиму як рашизму і застосування його ідеологічних засад і суспільних практик як тоталітарних та людоненависницьких» рашизм визначено як новий різновид тоталітарної ідеології та практики, що лежить в основі режиму, який сформувався в Російській Федерації під керівництвом президента В. Путіна. Цей режим ґрунтується на традиціях російського шовінізму й імперіалізму, практиках комуністичного режиму СРСР та націонал-соціалізму (нацизму).

Виступ члена-кореспондента НАН України Лариси Дмитрівни Якубової

Характерними ознаками рашизму є такі:

- системні порушення прав та основоположних свобод людини;
- культ сили та мілітаризм;
- культ особи на верхівці вертикалі влади та сакралізація інститутів держави;
- самозвеличення Росії та росіян за рахунок насильницького пригнічення та заперечення існування інших народів;
- застосування практики поширення серед інших народів російської мови та культури, російської православної церкви, медіа, політичних та громадських інституцій, пропагування ідей «русского мира»;
- систематичне порушення загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, зокрема поваги до суверенітету інших держав, їхньої територіальної цілісності та міжнародно визнаних кордонів, недотримання принципу незастосування сили чи погрози силою;
- створення незаконних збройних формувань та сепаратистських рухів на територіях інших суверенних держав, підтримка терористичних організацій;
- використання заборонених методів ведення війни та системне вчинення воєнних злочинів і злочинів проти людяності;
- систематичне здійснення масових вбивств, страт, катувань, депортацій, створення штучних умов для виникнення голоду, інших видів масового фізичного терору, геноциду, переслі-

дування з етнічних, національних, релігійних, політичних та інших мотивів;

- регулярний економічний та енергетичний шантаж інших держав;

- постійні погрози щодо застосування ядерної зброї та створення техногенних катастроф.

Спроба введення терміна «рашизм» у глобальний геополітичний простір є своєчасною і стратегічно правильною, оскільки сьогодні світ ще не повною мірою готовий сприйняти рашизм як глобальну загрозу. З огляду на це надважливими завданнями вітчизняної гуманітаристики є такі:

- забезпечення методологічного підґрунтя розвитку світових тоталітарних студій та оновлення їхнього інструментарію;

- представлення українського погляду на рашизм і його місце в світовому дискурсі;

- здійснення наукового супроводу державної політики, спрямованої на протистояння рашистській агресії.

Повільність входження концепту рашизму в політичну риторіку і науковий дискурс в Україні та світі зумовлена усталеними стереотипами, підкріпленими проросійським лобі. Мета українських гуманітаріїв полягає в розвитку студій, які допоможуть подолати цей спротив і відстоювати інтереси України як жертви цієї неспровокованої війни.

З наукового погляду рашизм — історично новий феномен. Його можна кваліфікувати як відкладений, мутантний фашистський / нацистський синдром, що сформувався на російському етнополітичному ґрунті.

Фашизм, нацизм, комунобільшовизм, рашизм належать до однієї родової групи — вони є історичними різновидами тоталітаризму, які сформувалися на основі певних етнокультурних феноменів. У широкому сенсі тоталітаризм — це атавістична перверсія демократії, рецидив здичавіння на тлі формування демократії в сучасному її розумінні. Це відрізняє його від диктатури й авторитарних режимів. Тоталітарна система характеризується знищенням, розщепленням, деформацією державних і соціальних інститутів та інституцій, зростанням ролі державної машини, створен-

ням нової форми відносин влади і населення. Її ефективність ґрунтується не на культурних і правових практиках, а на терорі.

Переважна більшість дослідників ХХ ст. описували тоталітаризм як сторінку історії, яку людство вже остаточно перегорнуло. На жаль, це була ілюзія, і події останнього часу переконливо це засвідчили. Є і залишатимуться певні геополітичні гравці, які намагатимуться підвищити свої ставки, взявши на озброєння право- та лівототалітарні практики і адаптувавши їх до сучасних реалій для того, щоб перекроїти результати попередніх світових воєн.

Саме це й робить путінська Росія, генеруючи якісно нові загрози ментальному здоров'ю світу, який зараз перебуває у стадії активної трансформації, спричиненої глобалізацією, інформаційною революцією, пандемією, що веде до політичної радикалізації, вибухового зростання популізму та правого радикалізму. При цьому рашизм є найбільш деструктивним фактором, оскільки унеможливорює пошук конструктивних виходів, руйнуючи систему ментальних координат через навмисне розмивання розуміння категорій добра і зла, правди і брехні, закону і злочину, гуманізму і людоневисництва.

Розробляючи свої тактики і стратегії, сучасні геополітичні актори мають враховувати, що рашистська Росія — це абсолютно інакша структура політії, ніж країни вільного світу. Взаємодія ліберально-демократичного світу і тоталітарної системи в договірному полі, на засадах співробітництва і добросусідства неможлива. На етапі автономізації тоталітарної системи потрібно виробити стратегію її стримування і виснаження та системні заходи з мінімізації ризиків і загроз, які вона генерує.

Водночас рашистський виклик є лише верхівкою тектонічних процесів, що розгортаються нині у глобалізованому світі. Заявка на переформатування світу на засадах неототалітаризму вже проголошена. Деякі глобальні актори й досі вважають російсько-українську війну наслідком давнього регіонального конфлікту. Проте її основною причиною є запізнілий демонтаж російського колоніалізму та

його ментального спадку. Несуголосність пояснюється тим, що для умовного Заходу сутнісний демонтаж колоніалізму — вже пройдений етап, а для України і Росії — питання порядку денного. Розлам між Україною і Росією посилювався різними напрямками соціально-економічної модернізації. В РФ традиційно модернізувався репресивний апарат і частково економіка, а в Україні — суспільні відносини та нація. Зрештою російський і український політичні проекти стали принципово відмінними, що й сприймається Кремлем як онтологічна загроза.

Усвідомлюючи масштаб викликів, співробітники Інституту історії України НАН України успішно виконали науковий проект «Російсько-українська війна 2014–2022 років», у рамках якого 19–20 травня 2022 р. проведено науковий захід «Війна Росії проти України 2014–2022 рр.: історична ретроспектива і спроби наукової рефлексії» та опубліковано видання «Перелом: війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини. Діалоги з істориками» (за ред. В.А. Смолія, у 3 кн.). Триває робота над проектом «Цивілізаційні виміри російсько-української війни: суспільство України в історичній ретроспективі і викликах євроінтеграції». Науковці Інституту опублікували праці: «Рашистський виклик: звір з безодні» (Л. Якубова), «Україна. Нариси історії» (колектив авторів), «Україна крізь віки» у 15 т., «Територіальна ідентичність українського пограниччя: історичні витоки та геополітичні впливи» (Я. Верменич), «Український проект. Цивілізаційні фронтери та соціокультурні екстремі ХХ — початку ХХІ століть» (С. Віднянський, О. Лисенко, А. Мартинов), «Русский мир» в Україні: на краю прірви» (Л. Якубова) та ін. Розширено коло профільних довідкових видань, серед яких: «Україна: хронологія розвитку», «Звід пам'яток історії та культури України», безпрецедентним за масштабністю є проект «Реабілітовані історією».

В Інституті політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України ви-

дано праці: «Інтерпретації російсько-українського конфлікту в західних наукових і експертно-аналітичних працях» (за ред. В. Кулика), «Зміна цивілізаційної парадигми розвитку України: теоретико-методологічний аналіз» (колектив авторів), «Етнополітичні чинники консолідації сучасного українського суспільства» (за ред. О. Рафальського) та ін.

Науковці Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України видали монографії: «Польсько-українське пограниччя: етнополітичні, мовні та релігійні критерії самоідентифікації населення» (відп. ред. І. Патер), «Угорсько-українське пограниччя: етнополітичні, мовні та релігійні критерії самоідентифікації населення» (відп. ред. І. Патер), «Білорусько-українське пограниччя: етнополітичні, мовні та релігійні критерії самоідентифікації населення» (відп. ред. І. Патер) та ін.

У Державній установі «Інститут всесвітньої історії НАН України» опубліковано монографії: «Проблема історичної пам'яті у всесвітньо-історичному дискурсі (1945–2015 рр.)» (за ред. А. Кудряченка), «Інтеграційні виміри трансформації пострадянського простору» (за ред. А. Бульвінського), «Війни історичної пам'яті: «never more» чи «если надо — повторим»? (начерки історичної політики Росії)» (В. Ткаченко, В. Якуба), «Україна — Росія: на рубежі геополітичного розлому» (В. Ткаченко, В. Якуба) та ін.

В обговоренні доповіді взяли участь директор Інституту фізіології ім. О.О. Богомольця НАН України академік НАН України М.С. Веселовський; провідний науковий співробітник Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України член-кореспондент НАН України Н.В. Хамітов; академік-секретар Відділення фізики і астрономії НАН України академік НАН України В.М. Локтев; директор ДУ «Інститут економіко-правових досліджень ім. В.К. Макутова НАН України» член-кореспондент НАН України В.А. Устименко.

За матеріалами засідання підготувала О.О. Мележик